

*Dorota Paśko-Konecniak**

ROLA IMIESŁÓWÓW PRZYSŁÓWKOWYCH UPREDZONICH W WYRAŻANIU STOSUNKÓW TEMPORALNYCH W ROSYJSKIEJ GWARZE STAROBRZĘDOWCÓW MIESZKAJĄCYCH W POLSCE¹

THE ROLE OF PAST ADVERBIAL PARTICIPLES IN EXPRESSING
TEMPORAL RELATIONSHIPS IN THE RUSSIAN DIALECT USED
BY THE OLD BELIEVERS LIVING IN POLAND

In the dialect used by the Old Believers in Poland and in other Russian dialects in Russia, past adverbial participles form a representative group. The aim of the article is to present and analyse meanings and temporal relationships expressed by means of past adverbial participles in the Russian dialect spoken by Old Believers who inhabit Poland.

Keywords: Old Believers, past adverbial participle, Russian dialect, bilingualism, temporariness

Słowa kluczowe: starobrzędowcy, imiesłów przysłówkowy uprzedni, rosyjska gwara, dwujęzyczność, temporalność

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja i analiza znaczeń oraz relacji temporalnych wyrażanych za pomocą imiesłówów przysłówkowych uprzednich w rosyjskiej gwarze starobrzędowców mieszkających w Polsce. Przykłady do analizy zostały wyekscerpowane z materiału zgromadzonego wspólnie² oraz

* Katedra Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń; e-mail: dorpas@umk.pl.

¹ Niniejszy artykuł jest uzupełnieniem i usystematyzowaniem rozważań dotyczących imiesłówów przysłówkowych uprzednich funkcjonujących w rosyjskiej gwarze starobrzędowców, zaprezentowanych w tekście *Imiesłowy funkcjonujące w rosyjskiej gwarze starobrzędowców na Suwalszczyźnie* [Paśko-Konecniak, 2017, s. 173–188].

² Materiał badawczy gromadzony był w postaci nagrań (około 350 godzin), ankiet socjolingwistycznych i obserwacji językowych w latach 1998–2017. Badania rosyjskiej gwary i polszczyzny

pochodzącego z badań z lat 1950–1970, prowadzonych przez Irydę Grek-Pabisową [1968; 1983] i Irenę Maryniakową [1976].

Największe skupisko staroobrzędowców mieszkających w Polsce znajduje się w dwóch wsiach powiatu augustowskiego, tj. w Gabowych Grądach i Borze, kilkanaście rodzin mieszka w Suwałkach i Augustowie oraz w innych miejscowościach (Białobrzegi, Blizna, Buda Ruska, Hołny Wolmera, Leszczewo, Nowinka, Płociczno, Wodziłki) [Paško-Koneczniak, 2016, s. 11]. Na Mazurach staroobrzędowcy mieszkają w Wojnowie i okolicznych miejscowościach (m.in. Ruciane-Nida, Gałkowo, Onufryjewo, Osiniak-Piotrowo, Piaski) [Głuszkowski, 2011, s. 24].

Rosyjska gwara staroobrzędowców określana jest jako najbardziej zbliżona do grupy zachodniej środkowowielkoruskich gwar akających, tzw. grupy pskowskiej [Grek-Pabisowa, 1968, s. 167]. Gwara staroobrzędowców zachowała wiele cech wspólnych z gwarami grupy pskowskiej, na przykład silne jakanie (*žar'evna*³), wspólną formę narzędnika i miejscownika przymiotników i zaimków o akcentowanej końcówce *-im*, *-ym* (z *baš'ym*, a *baš'ym*), stopień wyższy przymiotników z sufiksem *-oš-* (*l'ag'oše*), akcentowaną końcówkę biernika lp. rzeczowników r.ż. na *-a* (*ruk'u*, *staran'u*), paradygmat czasownika *moć*: *mag'u*, *m'og'eš*, *m'og'et*, *m'ogut*), imiesłowy przysłówkowe uprzednie w funkcji orzeczenia [Grek-Pabisowa, 1968, s. 170–171; Paško-Koneczniak, 2011, s. 30–32; por. Аванесов, Орлова, 1965, s. 288–289].

Staroobrzędowcy są społecznością dwujęzyczną i na co dzień, w zależności od kontekstu socjolingwistycznego, posługują się rosyjską gwara lub językiem polskim w odmianie regionalnej lub ogólnej. Mimo że trudno jednoznacznie określić rodzaj dwujęzyczności staroobrzędowców, niektóre jej cechy wskazują na bilingwizm o charakterze dyglosyjnym:

[...] [o]d kilku już bowiem pokoleń wytworzył się tam taki uzus, że gwara obsługuje sferę życia prywatnego, rodzinno-sąsiedzkiego, a do kontaktów zewnętrznych, z obcym przybyszem lub osobami stojącymi wyżej w hierarchii społecznej (lekarz, nauczyciel), używa się języka polskiego [Paško-Koneczniak, 2011, s. 44].

Opisana sytuacja dotyczy przedstawicieli starszego pokolenia staroobrzędowców [Paško-Koneczniak, 2011, s. 44]. Analizując dwujęzyczność przedstawicieli średniego pokolenia, Michał Głuszkowski zauważa, że:

staroobrzędowców w ośrodkach suwalsko-augustowskim i mazurskim (2014 r.) prowadzone były przez pracowników, doktorantów i studentów Katedry Filologii Słowiańskiej UMK pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiego. Wywiady dotyczyły życia codziennego, pracy, historii, kultury, tradycji i miały charakter swobodnej rozmowy z informatorem.

³ Przykłady z rosyjskiej gwary zostały zapisane w uproszczonej transkrypcji fonetycznej.

[...] [n]a jednym biegunie znajdują się osoby, które mieszkają w staroobrzędowych miejscowościach lub poza nimi, ale są aktywne w społecznym i religijnym życiu wspólnoty, co zbliża ich sytuację językową do starszego pokolenia. Drugi biegun reprezentują osoby, które po ukończeniu szkoły średniej lub wyższej opuściły wspólnotę, wyszły za mąż lub ożeniły się z nie-staroobrzędowcami. Nie czują się obecnie związani ze społecznością staroobrzędowców i nie używają na co dzień rosyjskiej gwary [Głuszkowski, 2011, s. 176].

W przypadku młodszego pokolenia język polski pełni bardzo ważną funkcję komunikatywną i jest językiem o wyższym prestiżu. Jednak należy zwrócić uwagę na fakt, że przedstawiciele młodszego pokolenia ze swoimi dziadkami porozumiewają się w rosyjskiej gwarze. Wpływ polszczyzny na gwarę jest najbardziej widoczny w sferze słownictwa, ponieważ leksyka jest tym elementem, który zmienia się najszybciej. W gwarze funkcjonują liczne zapożyczenia z języka polskiego (*fajnyj* – pol. ‘fajny’, ros. ‘отличный’; *krafc’ovaja* – pol. ‘krawcowa’, ros. ‘портниха’; *l’ad’ufka* – pol. ‘lodówka’, ros. ‘холодильник’; *samax’ot* – pol. ‘samochód’, ros. ‘машина’; *v’ybudavać* – pol. ‘wybudować’, ros. ‘построить’), kalki (*satk’udy* – pol. ‘skąd’, ros. ‘откуда’; *pr’imarazak* || *pr’imarask’i* – pol. ‘przymrozek || przymrozki’, ros. ‘заморозки’; *na p’atam gad’u* – pol. ‘na piątym roku’, ros. ‘на пятом курсе’), hybrydy (*ńemavl’”eńec* – pol. ‘niemowlę’ + ros. ‘младенец’; *p’otčerk* – pol. ‘podpis’ + ros. ‘почерк’) [zob. Grek-Pabisowa, 1983, s. 178–181; (1983) 1999, s. 211–227; Paško-Koneczniak, 2011, s. 103–126, 132–184; 2016].

Zarówno w gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce, jak i w gwarach rosyjskich na terenie Rosji używane są głównie imiesłowy przymiotnikowe biernie czasu przeszłego oraz imiesłowy przysłówkowe czasu przeszłego na *-(f)šy* [Аванесов, Орлова, 1965, s. 169; Grek-Pabisowa, 1968, s. 152, 154; Касаткин, 2005, s. 171, 173–174]. W rosyjskiej gwarze staroobrzędowców wspomniane wyżej imiesłowy stanowią najbardziej reprezentatywną grupę wśród imiesłówek odmiennych i nieodmiennych [Paško-Koneczniak, 2017, s. 175]. Imiesłowy uzupełniają w gwarze system temporalny czasownika i są wykładnikami kategorii temporalności [por. Maryniakowa, 1976, s. 91], na przykład imiesłów przysłówkowy czasu teraźniejszego w planie temporalnym oznacza czynność przeszłą wobec momentu mówienia, lecz równoczesną wobec innej czynności, która miała miejsce w przeszłości (*V’ozduxu ńe m’ajet, spał ś’eża*) [Paško-Koneczniak, 2017, s. 177].

Zdaniem Viary Maldjiejewej:

[...] treścią kategorii temporalności jest relacja między stanem (zdarzeniem), o którym mowa w zdaniu, a stanem (zdarzeniem) będącym punktem temporalnego odniesienia danego tekstu [Maldjiewa, 2015, s. 107].

W językoznawstwie rozróżnia się czasy bezwzględne, które sytuują zdarzenia względem momentu mówienia i tzw. czasy względne, które pokazują stosunek czasowy danego zdarzenia przez odniesienie do innego zdarzenia [Polański, 1999, s. 97; por. Maldjewa, 2015, s. 107–108]. Należy podkreślić, że:

[...] owo zdarzenie jest już nie terazniejsze, przeszłe lub przyszłe wobec stanu zerowego, lecz uprzednie, równoczesne, następne wobec jakiegoś innego stanu (zdarzenia) [Maldjewa, 2015, s. 108].

W rosyjskiej gwarze staroobrzędowców temporalne odniesienie zdarzenia czy stanu wyrażane jest w sposób morfologiczny, tj. za pomocą wyspecjalizowanych form czasownikowych (wyrażane są czasy bezwzględne: terażniejszy, przeszły, przyszły). Należy zauważyć, że zdolność do wyrażania relacji czasowych mają również imiesłowy. Zdaniem Ireny Maryniakowej cechą główną odróżniającą imiesłowy od przymiotników odsłownych jest ich zdolność do wyrażania czasu [Maryniakowa, 1976, s. 45; por. Oesterreicher, 1926, s. 39], na przykład imiesłowy bierne czasu przeszłego posiadają znaczenie perfektywne, tzn. oznaczają stan (zdarzenie), który jest rezultatem czynności przeszłej, np. *Fše t'olka f č'ornyx platk'ax, fše padbul'avl'enyje, nie zav''azanyje uzl'om; Čav'o jan'a x'ožit pr'ikr'ytaj glav'oj, nu zak'on yspalň'ajet; Fša trav'a v'ygrýženaja; Tak nap''isana v b'ožym p'is'ańiju* [Maryniakowa, 1976, s. 65–66; Paško-Koneczniak, 2017, s. 176; por. Кузьмина, Немченко, 1971, s. 284–305; Булатова, 1975, s. 201].

Imiesłowy przysłówkowe uprzednie na *-(f)šy* mają w gwarze staroobrzędowców szerokie zastosowanie i tworzone są zarówno od czasowników nieprzechodnich, jak i przechodnich [Grek-Pabisowa, 1968, s. 153–154; Paško-Koneczniak, 2017, s. 177; por. Лёнгрен, 1994, s. 57]. Warto zauważyć, że w odróżnieniu od rosyjskiego języka literackiego w gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce i w gwarach staroobrzędowców mieszkających w krajach bałtyckich formy imiesłowowe na *-(f)šy* występują w funkcji orzeczenia [Grek-Pabisowa, 1968, s. 158; (1958) 1999, s. 114; 2011, s. 211; Булатова, 1975, s. 192; Немченко, 1975, s. 186–187; Лёнгрен, 1994, s. 57–59; Čekmonas, 2001, s. 114, 116; Paško-Koneczniak, 2017, s. 178]. Imiesłowy na *-(f)šy* w funkcji orzeczenia charakterystyczne są dla gwar rosyjskich na terenie Rosji [Ломтев, 1956, s. 190–192; Кузьмина, Немченко, 1971, s. 116–122; Горшкова, Хабургаев, 1981, s. 336–337; Касаткин, 2005, s. 173], gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim [Smułkowa, 2010, s. 103; Budźko, 2011, s. 153; Barszczewska, Janowski, 2012, s. 187], gwar białoruskich na Łotwie [Jankowiak, 2009, 154–156], gwar suwalsko-podlaskich w okolicach Sejn [Zdanczewicz, 1964, s. 233–235], gwar północnokresowych oraz występują w mowie Polaków z dawnych Kresów

północno-wschodnich, którzy zostali przesiedleni na ziemię północne i zachodnie [Zdaniukiewicz, 1972, s. 85–86; Ananiewa, 1995, s. 50, 60; Dwilewicz, 1997, s. 76–80; Grek-Pabisowa, Maryniakowa, 1997, s. 98–99; Maryniakowa, 1999, s. 37–41; Rudnicki, 2000, s. 153–154; Karaś, 2002, s. 251–253; 2009, s. 39; Zielińska, 2002, s. 107–109; Morita, 2005, s. 143; 2009, s. 123; Kurzowa, 2006, s. 295–296; Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz, 2008, s. 146; Bednarczuk, 2010, s. 9, 15–16; Kozłowska-Doda, 2015, s. 325–326]. Z badań prowadzonych przez Irydę Grek-Pabisową wynika, że imiesłowy przysłówkowe na *-(f)šy* w funkcji orzeczenia są cechą charakterystyczną dla gwar północno-wielkoruskich oraz częściowo środkowowielkoruskich, między innymi gwar pskowskich [Grek-Pabisowa, 1968, s. 159].

Analiza kontekstów, w których wystąpiły formy imiesłowowe na *-(f)šy* funkcjonujące w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców, wskazuje na ich różne wartości znaczeniowe. Imiesłów przysłówkowy upredni może oznaczać [Paško-Konecniak, 2017, s. 179–180; por. Grek-Pabisowa, 1968, s. 168; Maryniakowa, 1976, s. 70–75]:

1) czynność przeszłą, której skutki (rezultat) są aktualne w momencie mówienia, na przykład: *Tud bašynstf'o tak''ix ast''afšy; My at jej p'ol'a kup''ifšy; Fše, eči, što paum''ir''afšy; U nas pr''ij''exatšy až'in s am''er''ik'i; At m'alava r''eb''onka tud ž''yfšy; Много детей приходит в моленную? Kat'oryji uč'yl'is j'eta už'e stud'enči razj''exafšy, a tak pr''ix'ožid ž'ešač* [por. Čekmonas, 2001, s. 116];

2) cechę lub stan subiektu, które mogą być rezultatem czynności przeszłej, na przykład: *Tap''er' sxud''afšy; Toš jan'y v''yp''ifšy b''yl'i; Jon v''yp''ifšy byl; Ja s šastr'oj maj'oj, ja tak ne pr''ičes''afšy⁴; A ž'eduška tvoj xvar''efšy⁵;*

3) czynność zakończoną dawno, w przypadku której ważne jest tylko zakomunikowanie jej rezultatu, na przykład: *Ja raž''ifšy t'oža na ftar'oj naž'el'i raž'ešć''ennava past'a; Ja raž''ifšy f sarakav'ym gad'u;*

4) czynność uprzednią w stosunku do innej czynności przeszłej, na przykład: *On byl spr''atafšy, on v'yv'el, pasaž'il i vot pr''išl''i j'ety sald'aty p''ij''anyje; Nu i stal''i tap''ič'ety p''ečy, a n'em'ež byl spr''atafšy tam, on spr''at'alša tud'y f ser'až'inu i tam šič'el; A ań'i nap''ifšy kak n'ačal'i skak'ač i pl'ask'ač⁶; My dav'al'i svaj'im r'usk'im, a pat'om pa p'ask'i v j'uńi dav'al'i n'emcam, 'al'i mn'ožestva b''yla pr''ij''exaččy k nam⁷; I n'ašy b''yl'i zaj''exatšy aš f sar'atafi sem l'et*

⁴ Przykład pochodzi z wyboru tekstów gwarowych [Paško-Konecniak i in., 2016, s. 167].

⁵ Przykład pochodzi z: Maryniakowa, 1976, s. 75.

⁶ Przykład pochodzi z wyboru tekstów gwarowych [Paško-Konecniak i in., 2016, s. 163].

⁷ Przykład pochodzi z wyboru tekstów gwarowych [ibidem, s. 146].

*tam prab'yl'i*⁸; *Pr'išl'o p'ísm'o z Berlina, važm''i zaplać'i, ań'i b'yl'i abdałž'yfšy maj'a m'atka i moj b'aćka pa'ušy*⁹; *Tak'ova maład'ova nelž'a vyb'ir'ać, tak'ova tr'icaž got p'aru, št'oby žan'atyj b'yl, ž'onku m'el, v'yšum'ifšy byl*; czasowy stosunek obu czynności jest uprzednio-następczy [por. Sokołowska, 1976, s. 44; Трубинский, 1984, s. 161–162; Čekmonas, 2001, s. 116–117].

W gwarach rosyjskich imiesłowy na *-(f)šy* posiadają znaczenie perfektywne, czyli wskazują na aktualność w momencie mówienia rezultatu czynności, która miała miejsce w przeszłości, oznaczają stan będący rezultatem czynności przeszłej [Булатова, 1975, s. 193–194; Горшкова, Хабуругаев, 1981, s. 336–337; Трубинский, 1984, s. 156–160; por. Koseska-Toszeva, 1977, s. 73]. Forma *perfectum* „realizuje swoje znaczenie temporalne poprzez opozycję stan || proces w przeszłości do stanu || procesu w teraźniejszości” [Koseska-Toszeva, 1977, s. 73]. Valerij Čekmonas i Irena Adomavichjute formy na *-(f)šy* traktują jako tzw. nowy perfekt, który ukształtował się w polskich gwarach kresowych i gwarach północno-białoruskich [Адомавичюте, Чекмонас, 1991a, s. 91; 1991b, s. 96–105].

Formy imiesłowowe na *-(f)šy* w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców, oprócz wcześniej odnotowanych znaczeń, mogą wskazywać na:

1) cechę lub stan obiektu, który jest rezultatem czynności przeszłej, na przykład: *R'uku na űav'o padń'afšy* [por. Адомавичюте, Чекмонас, 1991a, s. 90];

2) czynność przeszłą dokonaną (w sekwencji innych czynności przeszłych), na przykład: *A jon sa zl'ości už'e űa m'ok v'yžeržyć v'žv'er'i, žv'er'i zakr'ytyje, atkryv'aj žv'er'i t'oka, i s'eta b'ag'om g'žv'er'i, štop atkr'yć, atkr'yl'i i pap'oršy na p'ol'a šarg'ej, v'arn'uša f'x'aty i tak gavar'it, ž'inka ja s jim r'ady űe d'aju, 'al'e jix pałap'aju fšex*;

3) dokonaną czynność przeszłą w stosunku do możliwej czynności przyszłej w przeszłości, co do której nie ma pewności, czy została zrealizowana, na przykład: *Fše z g'oradu pr'ij'exal'i i ž'žar'evńi fše papr'išl'i, nu ji tak st'alaš, nu i m'il'icyja byl'a pr'ij'exačy fšo, štop űe byla dr'ak'i, štop ničav'o, nu i p'ošl'e kl'učy at jav'o zabr'al'i*;

4) znaczenie konkluzywne (tzw. *conclusivus*), na przykład: *Kak'oj kr'est xr'ist'of, bo tr'i kr'ast'a, nu bo i razb'ojńik'i b'yl'i pav'ešena, a už'e b'yl'i, už'e tr'ista l'et prašl'o, to už'e b'yla nu zgń'ifšy tam m'oža fš'o j'eta; M'oža kar'ova sarv'afšy*¹⁰; mówiący wnioskuje na podstawie przekazu, że zdarzenie miało miejsce, ale nie był jego naocznym świadkiem [por. Maldjieva, 2015, s. 116];

⁸ Przykład pochodzi z wyboru tekstów gwarowych [ibidem, s. 63]

⁹ Przykład pochodzi z wyboru tekstów gwarowych [ibidem, s. 116].

¹⁰ Przykład pochodzi z: Maryniakowa, 1976, s. 60.

w przytoczonych przykładach o znaczeniu konkluzywnym (wnioskującym) mówiącego świadczy obecność przysłówka predykatywnego *m'oža* [por. Karolak, 1999a, s. 371];

5) możliwe znaczenie rezultatywne w teraźniejszości, na przykład: *Tam m'oža, gže ne padl'ita to m'ogud byč sl'afšy*; imiesłów przysłówkowy z czasownikiem modalnym *m'ogud* nie wskazuje na to, czy w ogóle i kiedy ta czynność została zrealizowana; czasownik modalny wskazuje na możliwość realizacji czynności; w tym kontekście konstrukcja z imiesłowem na *-(f)šy* może również oznaczać relację warunkową [Paško-Konecniak, 2017, s. 180];

6) możliwą następującą czynność w przyszłości, na przykład: *J'ešl'i on tut t'oka vajž'ot v 'etu kl'iku ixnu to prap'afšy*; w tym kontekście konstrukcja z imiesłowem na *-(f)šy* oznacza również relację warunkową [Paško-Konecniak, 2017, s. 180];

7) uprzedniość zdarzenia w przyszłości, na przykład: *Kto pr'im'et, moža na k'aždyj, kto šerž'ityj to na pr'im'et* [mowa o kolędzie], *j'ešl'i kak svar'ifšy, skluč'ifšy*; w tym kontekście konstrukcja z imiesłowem na *-(f)šy* oznacza również relację warunkową [Paško-Konecniak, 2017, s. 181];

8) czynność (stan) towarzyszącą innej czynności¹¹, która ma miejsce w teraźniejszości, na przykład: *Ja pr'ixaž'u, a on tut staj'it, vžafšy za tapč'an staj'it, a kak tak to on pab'j'occa*¹²; *Pr'ij'exal s rab'oty, ne zn'afšy ničav'o pr'ixaž'u dam'oj; On ulyb'ajetša patxm'el'ifšys* [por. Maryniakowa, 1976, s. 74–75];

9) równoczesność dwóch czynności w przeszłości, na przykład: *Kup'il'i už'e kvarč'iru v b'elast'og'e tšypakaj'ovuju, b'yfšy stuž'entam, to ja už'e jej p'ošle ne sl'ala*; w takiej kombinacji temporalnej formy imiesłowowe na *-(f)šy* „zawierają w pierwszym rzędzie określenie stanu bez uwzględnienia rezultatu czynności” [Maryniakowa, 1976, s. 75];

10) czynność aktualną w momencie mówienia, bez zaznaczenia początku tej czynności, na przykład: *Iž'i ty k kar'ofk'i, an'a tam zaplut'afšy*¹³; mówiący wyraża tu pewność co do treści wypowiedzi.

V. Čekmonas w gwarach staroobrzędowców mieszkających na Łotwie odnotował formy na *-(f)šy* w funkcji trybu łączącego, tzw. *subjunctive*, na przykład: *byli b zakurifšy, byl by pripisafšy* (Čekmonas, 2001, s. 117; por. Karolak, 1999b, s. 569–570). Formy na *-(f)šy* w roli *subjunctive* nie zostały odnotowane w gwarze

¹¹ Irena Maryniakowa [1976, s. 74] zauważa, że czynność ta jest wyrażona najczęściej formą osobową czasownika.

¹² Przykład pochodzi z wyboru tekstów gwarowych [Paško-Konecniak i in., 2016, s. 210].

¹³ Przykład pochodzi z: Maryniakowa, 1976, s. 85.

staroobrzędowców mieszkających w Polsce w badaniach prowadzonych wspólnie ani w badaniach I. Grek-Pabisowej i I. Maryniakowej.

Badając polszczyznę staroobrzędowców mieszkających w Polsce, Anna Zielińska zauważyła, że w roli orzeczenia może wystąpić imiesłów przysłówkowy uprzedni w znaczeniu *perfectum* (np. *śostra i brat tylko ostafšy*) lub *plusquamperfectum* (np. *u mŃe pojexafšy čšy braty bylo, braty ostaly byli na Litvy*) [Zielińska, 1996, 93–94]. W świetle rozważań Tadeusza Zdancewicza [1964, s. 234–235] na temat wpływów litewskich i wschodniosłowiańskich w polskich gwarach sejneńskich znalazły poświadczenie następujące funkcje imiesłowu na *-(f)šy*:

- 1) oznaczenie czynności uprzedniej (*To teŝ zarneŝšy gutovać išeba*);
- 2) funkcja orzecznika ze znaczeniem czasu przeszłego dokonanego (*A gŝe ona pošetšy?*);
- 3) funkcja orzecznika ze znaczeniem przymiotnikowym (*Mama tak zblatšy, pšetrašona*);
- 4) funkcja przydawki przymiotnej (*A ja palta m'ala oŝafšy*);
- 5) funkcja okoliczników lub zdań okolicznikowych (*Dlatego p'eŃenzy m'afšy to fšystko moŝna cokolek naleć*).

Z kolei w dialekcie północnokresowym w XVI–XVIII wieku imiesłów przysłówkowy uprzedni od czasowników dokonanych i niedokonanych występował w znaczeniu czasu przeszłego dokonanego, znaczenie to poświadczone było również w wiekach kolejnych [Kurzowa, 2006, s. 295–296]. Jak zaznacza Zofia Kurzowa, są to typowe formy północnokresowe, które zostały ukształtowane pod wpływem litewskim lub białoruskim [Kurzowa, 2006, s. 296]. Również Irena Maryniakowa, analizując cechy gramatyczne współczesnych gwar polskich na dawnych Kresach północno-wschodnich, zwraca uwagę na znaczenie imiesłowu przysłówkowego uprzedniego zakończonego na *-(f)šy*, który wnosi do systemu temporalnego określone wartości *perfectum* lub *plusquamperfectum* [Maryniakowa, 1999, s. 37–41].

PODSUMOWANIE

W badanej gwarze staroobrzędowców imiesłowy przysłówkowe uprzednie na *-(f)šy* mogą wyrażać: czynność przeszłą, której skutki są aktualne w momencie mówienia; cechę lub stan subiekta w teraźniejszości lub przeszłości; cechę lub stan obiektu, która jest rezultatem czynności przeszłej; czynność uprzednią w stosunku do innej czynności przeszłej; tzw. *conclusivus*, czyli wnioskowanie na temat realizacji czynności; możliwe znaczenie rezultatywne w teraźniejszości; możliwą czynność następczą w przyszłości; uprzedniość zdarzenia w przyszłości;

czynność lub stan towarzyszące innej czynności, która ma miejsce w terażniejszości; równoczesność dwóch czynności w przeszłości oraz czynność aktualną w momencie mówienia, bez zaznaczenia początku tej czynności [por. Аванесов, Орлова, 1965, s. 192–193]. Żywotność form imiesłowowych na *-(f)šy* w gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce, mimo braku kontaktu z innymi gwarami rosyjskimi, jest dowodem na to, że w gwarach rosyjskich użycie tych imiesłowów nie było ograniczone [por. Grek-Pabisowa, 1968, s. 154]. Jest to również jedna z cech świadczących o pochodzeniu gwary i jej przynależności do gwar grupy pskowskiej. Imiesłów przysłówkowy upredni jest bogato reprezentowany w gwarze staroobrzędowców i oprócz znaczenia *perfectum* i *plusquamperfectum* wyraża inne relacje czasowe.

Zaprezentowane rozważania stanowią wprowadzenie do dalszych badań imiesłowów przysłówkowych uprednich w gwarze staroobrzędowców, a szczególnie ich funkcji z uwzględnieniem podziału pokoleniowego. W dalszej perspektywie warto byłoby ustalić konteksty zamiany form imiesłowowych na *-(f)šy* na formy czasu przeszłego na *-l*. Ciekawe wydaje się również zbadanie polszczyzny staroobrzędowców pod kątem funkcji i możliwych znaczeń imiesłowu przysłówkowego upredniego z uwzględnieniem częstotliwości jego występowania i przynależności pokoleniowej.

BIBLIOGRAFIA

- ANANIEWA Natalia, 1995, *Fleksja czasownika w gwarze wsi Maćkowce i Szaróweczka na Podolu*, w: J. Rieger, red., *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 8, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, s. 51–61.
- BARSZCZEWSKA Nina, JANKOWIAK Mirosław, 2012, *Dialektologia białoruska*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- BEDNARCZUK Leszek, 2010, *Zróżnicowanie terytorialne północno-wschodniej polszczyzny kresowej*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. 55, s. 5–39.
- BUDŹKO Iryna, 2011, *Gwary białoruskie rejonu brasławskiego: geneza, geografia, uwarunkowania socjolingwistyczne*, w: E. Smułkowa, red., *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 1: *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 141–171.
- ČEKMONAS Valerij, 2001, *Russian Varieties in the Southeastern Baltic Area. Rural dialects*, w: D. Östen, M. Koptjevskaja-Tamm, *The Circum-Baltic Languages. Volume I. Past and present: typology and contact*, John Benjamins Pub., Amsterdam–Philadelphia, s. 101–136.

- DWILEWICZ Barbara, 1997, *Język mieszkańców wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- GLUSZKOWSKI Michał, 2011, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców z regionu suwalsko-augustowskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- GREK-PABISOWA Iryda, 1968, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- GREK-PABISOWA Iryda, 1983, *Słownictwo rosyjskiej wyspy gwarowej staroobrzędowców mieszkających w Polsce. Rozwój i stan dzisiejszy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- GREK-PABISOWA Iryda, (1958) 1999, *O najważniejszych cechach gwarowych języka starowierców zamieszkałych w Polsce*, w: taże, red., *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 111–115.
- GREK-PABISOWA Iryda, (1983) 1999, *Zapożyczenia w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w Polsce. I. Typy zapożyczeń i sposoby przyswajania wyrazów polskich*, w: taże, red., *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 211–227.
- GREK-PABISOWA Iryda, 2011, *Staroobrzędowcy – inni Rosjanie*, w: E. Smułkowa, red., *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 1: *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 207–213.
- GREK-PABISOWA Iryda, MARYNIAKOWA Irena, 1997, *Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś*, w: I. Grek-Pabisowa, red., *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, 27–109.
- GREK-PABISOWA Iryda, OSTRÓWKA Małgorzata, BIESIADOWSKA-MAGDZIARZ Beata, 2008, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- JANKOWIAK Mirosław, 2009, *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie kraślawskim. Studium socjolingwistyczne*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- KARAŚ Halina, 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Wydawnictwo „Aušra”, Warszawa–Puńsk.
- KARAŚ Halina, 2009, *Polszczyzna okolic Jeziorosów jako wariant terytorialny języka polskiego na Litwie*, w: E. Dziegiel, A. Zielińska, red., *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 25–54.

- KAROLAK Stanisław, 1999a, *Modalność*, w: K. Polański, red., *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 371–372.
- KAROLAK Stanisław, 1999b, *Subiunctivus (tryb łączący)*, w: K. Polański, red., *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 569–570.
- KOZŁOWSKA-DODA Jadwiga, 2015, *Imiesłowy przysłówkowe uprzednie w polszczyźnie z okolic Dociszek na Białorusi na tle innych obszarów gwarowych*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 15, s. 338–342.
- KOSESKA-TOSZEWA Violetta, 1977, *System temporalny gwar bułgarskich na tle języka literackiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- KURZOWA Zofia, 2006, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Universitas, Kraków.
- MALDJEVA Viara, 2015, *Praktyczna gramatyka języka bułgarskiego dla Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- MARYNIAKOWA Irena, 1976, *Imiesłowy w rosyjskiej gwarze starowierców mieszkających w Polsce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- MARYNIAKOWA Irena, 1999, *Cechy gramatyczne*, w: I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 31–45.
- MORITA Koji, 2005, *Czy polszczyzna północnokresowa jest monolitem językowym?*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 29, s. 139–146.
- MORITA Koji, 2009, *Wokół imiesłowu przysłówkowego uprzedniego na -(w)szy w polszczyźnie północnokresowej*, „LingVaria”, vol. 2(8), s. 123–131.
- OESTERREICHER Henryk, 1926, *Imiesłów bierny w języku polskim*, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków.
- PAŚKO-KONECZNIK Dorota, 2011, *Wpływ polszczyzny na zasób leksykalny rosyjskiej gwary staroobrzędowców na Suwalszczyźnie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- PAŚKO-KONECZNIK Dorota, 2016, *Słownik zapożyczeń polskich w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców z regionu suwalsko-augustowskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- PAŚKO-KONECZNIK Dorota, 2017, *Imiesłowy funkcjonujące w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców mieszkających na Suwalszczyźnie*, „Slavistica Vilnensis”, t. 62, s. 173–188.

- PAŚKO-KONECZNIK Dorota, ZIÓLKOWSKA-MÓWKA Magdalena, GRUPA Magdalena, GRZYBOWSKI Stefan, JASKÓLSKI Adam, GŁUSZKOWSKI Michał, 2016, *Rosyjska gwara staroobrzędowców w północno-wschodniej Polsce: wybór tekstów*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- POLAŃSKI Kazimierz, 1999, *Czas*, w: tenże, red., *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 97.
- RUDNICKI Sergiusz, 2000, *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- SMULKOWA Elżbieta, 2010, *Integracja języków na pograniczu białorusko-polsko-litewskim*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. LXVI, s. 97–109.
- SOKOŁOWSKA Teresa, 1976, *Funkcje składniowe imiesłówów nieodmiennych w języku polskim XVII wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- ZDANCEWICZ Tadeusz, 1964, *Wpływy litewskie i wschodnio-słowiańskie w polskich gwarach pod Sejnami*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 1, s. 227–246.
- ZDANIUKIEWICZ Alojzy Adam, 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słowotwórstwo*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- ZIELIŃSKA Anna, 1996, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- ZIELIŃSKA Anna, 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: studium socjolingwistyczne*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- АВАНЕСОВ Рубен И., ОРЛОВА Варвара Г., ред., 1965, *Русская диалектология*, Наука, Москва.
- АДОМАВИЧОТЕ Ирена, ЧЕКМОНАС Валерий, 1991a, *Образование и морфологический статус форм на -(f)šy в „польщизне виленской”*, w: J. Rieger, W. Werenicz, red., *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 85–94.
- АДОМАВИЧОТЕ Ирена, ЧЕКМОНАС Валерий, 1991b, *Парадигма квазиперфектных форм на -(f)šy в „польщизне виленской”*, w: J. Rieger, W. Werenicz, red., *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 95–105.
- БУЛАТОВА Лидия Н., 1975, *Перфектные формы в одном русском говоре Карельской АССР (к вопросу о грамматических значениях причастий в функции сказуемого в русских говорах)*, w: Л.Л. Касаткин, Е.В. Нем-

- ченко, Т.Ю. Строганова, ред., *Русские говоры: к изучению фонетики, грамматики, лексики*, Наука, Москва, с. 189–202.
- ГОРШКОВА Клавдия В., ХАБУРГАЕВ Георгий А., 1981, *Историческая грамматика русского языка*, Высшая Школа, Москва.
- НЕМЧЕНКО Елена В., 1975, *К вопросу о морфологической противопоставленности причастных форм в русских говорах*, в: Л.Л. Касаткин, Е.В. Немченко, Т.Ю. Строганова, ред., *Русские говоры: к изучению фонетики, грамматики, лексики*, Наука, Москва, с. 178–189.
- КАСАТКИН Леонид Л., ред., 2005, *Русская диалектология*, Academia, Москва.
- КУЗЬМИНА Ирина Б., НЕМЧЕНКО Елена В., 1971, *Синтаксис причастных форм в русских говорах*, Наука, Москва.
- ЛЁННГРЕН Тамара, 1994, *Лексика русских старообрядческих говоров (на материале, собранном в Латгалии и на Житомирщине)*, Uppsala University, Uppsala.
- ЛОМТЕВ Тимофей П., 1956, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Издательство Московского Университета, Москва.
- ТРУБИНСКИЙ Валентин И., 1984, *Очерки русского диалектного синтаксиса*, Издательство Ленинградского Университета, Ленинград.

Dorota Paśko-Koneczeniak

ROLA IMIESŁÓWÓW PRZYSŁÓWKOWYCH UPREDZNIICH
W WYRAŻANIU STOSUNKÓW TEMPORALNYCH W ROSYJSKIEJ
GWARZE STAROBRZĘDOWCÓW MIESZKAJĄCYCH W POLSCE

Streszczenie

Przedmiotem rozważań jest analiza znaczeń i relacji temporalnych wyrażanych za pomocą imiesłowów przysłówkowych upredzniczych w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce. Analizowane przykłady zostały wyekscerpowane z materiału zgromadzonego wspólnie oraz pochodzącego z badań z lat 1950–1970 prowadzonych przez Irydę Grek-Pabisową i Irenę Maryniakową. Rosyjska gwara staroobrzędowców określana jest jako najbardziej zbliżona do grupy zachodniej środkowowielkoruskich gwar akających, tzw. grupy pskowskiej. Imiesłowowe przysłówkowe upredznicze na *-(f)šy* mają w gwarze staroobrzędowców szerokie zastosowanie i tworzone są zarówno od czasowników nieprzechodnich, jak i przechodnich. W odróżnieniu od rosyjskiego języka literackiego w gwarze staroobrzędowców mieszkających w Polsce formy imiesłowowe na *-(f)šy* występują w funkcji orzeczenia. W badanej gwarze staroobrzędowców imiesłowowe przysłówkowe upredznicze mogą wyrażać m.in. czynność przeszłą, której skutki są aktualne w momencie mówienia; cechę lub stan subiekta w teraźniejszości lub przeszłości; cechę lub stan obiektu, która jest rezultatem czynności przeszłej; czynność upredzniczą w stosunku do innej czynności przeszłej; tzw. *conclusivus*, czyli wnioskowanie na temat realizacji czynności; możliwy rezultat w teraźniej-

szości; możliwe zdarzenie przyszłe w przeszłości; możliwą czynność następującą w przyszłości; uprzedniość zdarzenia w przyszłości; czynność lub stan towarzyszące innej czynności, która ma miejsce w teraźniejszości; równoczesność dwóch czynności w przeszłości.

THE ROLE OF PAST ADVERBIAL PARTICIPLES IN EXPRESSING
TEMPORAL RELATIONSHIPS IN THE RUSSIAN DIALECT USED
BY THE OLD BELIEVERS LIVING IN POLAND

Summary

The article is an analysis of meanings and temporal relationships expressed by means of past adverbial participles in the Russian dialect spoken by the Old Believers living in Poland. Linguistic samples have been excerpted from the recently collected material as well as from the research which was carried out by Iryda Grek-Pabis and Irena Maryniak between the 1950s and the 1970s. The Russian dialect used by the Old Believers is considered closest to the western group of Central Russian *akanie* dialects, the so-called Pskov group. Past adverbial participles ending in *-(f)šy* are widely used in the Old Believers' dialect and they are formed on the basis of both transitive and intransitive verbs. In contrast to the standard variety of Russian, in the dialect used by the Old Believers inhabiting Poland, adverbial forms ending in *-(f)šy* can function as predicates. In the researched dialect, past adverbial participles can be used to express, for example, an activity performed in the past whose result is still present at the moment of speaking, a feature or state of the subject in the present or in the past, a feature or state of the object which is the result of an activity performed in the past, an activity anterior to another activity in the past, a conclusive meaning, a possible result in the present, a probable future activity expressed in the past, a possible consequence in the future, an activity anterior to another activity in the future, an activity or state accompanying another activity in the present, or two activities happening at the same time in the past.